
RECENZE

F. Xavier Vila (ed.): Survival and Development of Language Communities: Prospects and Challenges. Bristol – Buffalo – Toronto: Multilingual Matters, 2012. 218 s.

Recenzovaná kolektivní monografie je výstupem sociolingvistického projektu řešeného barcelonskou univerzitou ve spolupráci s badateli ze zahraničí, jehož cílem bylo srovnání situací, v nichž se v současné době nachází několik (vesměs evropských) středně velkých jazykových společenství. V úvodním slově se editor svazku F. X. Vila se spoluautorkou V. Bretxovou hlásí k přístupu jazykové ekologie (Haugen, 1972) a objasňují rozhodnutí zkoumat (v opozici k dosavadním popisům jazykových situací, zaměřeným na *státy*) situace *jazykových společenství* (dále JS); JS chápou jako sociální korelát pojmu *jazyk* (v tradičním českém pojetí *národní jazyk*), tj. jako skupinu všech lidí primárně užívajících a mezigeneračně si předávajících sadu variet obvykle vnímanou jako jeden jazyk (s. 7). Projekt se soustředil na JS žijící v socioekonomicky rozvinutém prostředí a čítající od 1 do 25 miliónů členů a položil si následující hlavní výzkumné otázky: S jakými výzvami se v současné době taková středně velká JS potýkají? Co vyplývá ze srovnání jejich jazykověekologických situací?

Na workshopech, které se v roce 2009 v rámci projektu konaly v Barceloně, se debatovalo o devíti jazycích; v recenzované publikaci je popsána situace sedmi z nich. Až na jedinou výjimku zpracoval kapitola věnovanou tomu kterému jazyku vždy sociolinguvista, který je členem příslušného JS. Metodická stránka jednotlivých kapitol nebyla sjednocována, a parametry sledovaných jazykověekologických situací se tak případ od případu více či méně liší: už zkraje je možno říci, že to poněkud oslabuje srovnatelnost oněch situací. Na následujících řádcích stručně představím jednotlivé kapitoly; nebudu přitom uvádět jejich vesměs velmi dlouhé a navzájem dosti si podobné názvy.

Výše uvedenou výjimkou je kapitola o JS estonštiny, kterou vypracoval australský lingvista D. Skerrett. Věnuje se v ní především vztahu estonštiny a ruštiny na území Estonska. Po desíletích, kdy se do země stěhovali četní rodilí mluvčí ruštiny, kteří se nesnažili naučit se estonsky, se po osamostatnění země situace obrátila: mj. i následkem toho, že získat občanství mohl jen ten, kdo ovládal estonštinu, dnes tento jazyk ovládá 40 % ruskojazyčných mluvčích. Podíl žáků studujících v estonštině stoupl už na 80 % a zahrnuje i 1/6 mluvčích ruskojazyčných. Roste také zastoupení estonštiny v mezinárodní komunikaci, avšak současně je dnes pro téměř polovinu estonských Rusů normální komunikovat s Estonci anglicky. Skerrettova kapitola se od zbytku knihy liší poststrukturalistickou perspektivou (deklarovanou už v názvu a obsáhle vysvětlovanou) a vypjatým sociálním inženýrstvím: podle autora jsou všechny kategorie utvářeny diskurzivně, a je tedy možné, ba nutné změnit jejich obsah. Skerrett vlastně nepřijímá východisko publikace a uvažuje pouze v kategoriích států a jedinců – dokonce vůbec neužívá pojem JS. S údivem konstatuje, že pojem *Rus* je v estonské

společnosti chápán jako „ten, kdo se identifikuje s ruštinou“, a nikoli „ten, kdo se identifikuje s Ruskem“. Poněvadž podle Skerrettovy poststrukturalistické teorie objektivně neexistují jazyky, a tedy ani jejich rodilí mluvčí (s. 120), nerozumí autor představě národa vymezeného jazykově, zajímá se pouze o (státní jazykovou) politiku a požaduje maximální naplňování individuálních práv; navrhuje změnit obsah *konstruktivní estonskosti* tak, aby byl „diverzifikovanější a flexibilnější“ (s. 123). Výslovně odmítá i jazykověekologický přístup, např. v návaznosti na Pennycooka (2004) oponuje paralele lingvodiverzity s biodiverzitou – s odůvodněním, že jazyky jsou kulturní artefakty a kultura je proti přirozenosti a proti právům jednotlivců. Odlišnost Skerrettova přístupu od zbytku knihy je zarážející a je těžko uvěřit, že by řešitelé projektu, jehož je recenzovaná publikace vyústěním, nedokázali najít v Estonsku samém sociolinguvistu ochotného přistoupit na základní východiska projektu.

V podobné situaci jako estonské JS se nachází také sousední JS lotyšské. Autor příslušné kapitoly U. Ozolins ji popisuje objektivně a věcně, sleduje především dějiny jazykové politiky na území Lotyšska ve 20. a na počátku 21. století. I Lotyši – tak jako Estonci – vnímají jako hlavní jazykový problém dneška vztah mezi užíváním národního jazyka a ruštiny; shodné je i rozhodnutí obou zemí z 90. let podmínit získání občanství znalostí většinového jazyka (názor, že občan Lotyšska má umět lotyšsky, dnes zastává i 94 % lotyšských Rusů). Dnešní situace lotyštiny je podle autora *postkoloniální*: veřejný prostor byl prakticky *decyrilizován*, avšak ve sféře soukromého podnikání se stále užívá ruština ve větší míře, než jaká by odpovídala zastoupení ruskojazyčných mluvčích v populaci, a Lotyši stále komunikují s Rusy rusky, třebaže mladí lotyšští Rusové už většinový jazyk ovládají. Čím dál víc ruskojazyčných dětí navštěvuje školy s lotyšským vyučovacím jazykem, ruskojazyčné školy zůstávají jen ve velkých městech, zato se rozvíjejí školy s vyučovacími jazyky jiných menšin, např. ukrajinské či polské. Ve vědě a v bankovníctví je jako hrozba vnímáno narůstající užívání angličtiny; negativní vztah k angličtině mají i starší generace, které se obávají, že znalost tohoto jazyka od nich vzdaluje jejich děti. U. Ozolins připomíná také dlouholetý boj mezi lotyšským státem a mezinárodními organizacemi nutícími zemi k přijetí dvojjazyčnosti. Lidskoprávní rétorika těchto organizací, prosazující zpravidla *menšinový monolingvismus* (maximalizaci funkcí, v nichž si členové menšin vystačí se svým jazykem), podle autora nejen v případě Lotyšska zvyšuje mezietnické napětí a vposledku jde proti zájmu těchto menšin samých. Lotyšský stát si je vědom toho, že je třeba zajistit konkurenceschopnost národního jazyka, mj. i jeho kodifikací, a že je třeba mít aktivní jazykovou politiku, neboť přístup *laissez-faire* v této oblasti vydává menší jazyky (lotyšské JS má 1 milion členů) na milost a nemilost jazykům velkým.

Jazykovou ekologii moderní hebrejštiny v Izraeli představuje kapitola z pera A. Stavansové. Autorka k výzkumu přistupuje z pozic nejvýrazněji protichůdných Skerrettovu poststrukturalismu: vedle ekologického aspektu zdůrazňuje i to, že jazyk je *nositelem* kultury. Pozornost je v kapitole věnována i nejazykovým aspektům izraelských kultur (včetně např. údajů o trávení volného času), výklad se soustřeďuje na postoje k jazykům a detailně si všímá i jazykové krajiny. Izrael je stát od počátku mnohoja-

zyčný: oficiálním jazykem je vedle hebrejštiny i arabština, ve veřejném prostoru je (dnes už opět) výrazně přítomna angličtina, ve školách, v médiích aj. je slyšet i jazyky přistěhovalců, nejvíce ruštinu a amharštinu, a autorka jmenuje i izraelský znakový jazyk. Arabština je státním jazykem *nepreferovaným*, omezuje se na menšinovou arabskou komunitu. Izraelští Arabové mají ve škole víc hodin hebrejštiny než Židé arabštiny; v některých školách má *arabština jako druhý jazyk* podobu místního palestinského dialektu, v jiných je vyučována arabština spisovná. Všichni žáci se učí angličtinu jako *první jazyk cizí*, ve školní výuce se uplatňují i francouzština, ruština, španělština (zájem o ni podněcují iberoamerické telenovely) a čínština. Angličtina slouží v Izraeli spojení s vnějším světem, ale je i jazykem obchodu a reklamy. Ruskojazyční přistěhovalci (na rozdíl od imigrantů mluvících amharsky) považují svou mateřštinu za kulturně nadřazenou státním jazykům a do značné míry se jí drží – klientům bank, pacientům v nemocnicích aj. se stává, že personál jejich záležitosti v jejich přítomnosti probírá rusky. V izraelské společnosti v reakci na tyto skutečnosti roste purismus zaměřený nejen na čistotu jazyka, nýbrž i na přítomnost jazyků ve veřejném prostoru.

Specifická je situace JS katalánštiny (E. Boix-Fuster, J. Farràs i Farràs): na rozdíl od ostatních sledovaných JS nemá to katalánské osud svého jazyka ve svých rukou. Že je katalánština jediným státním jazykem Andorry, nehraje větší roli, neboť 97 % členů jejího JS žije ve třech autonomních oblastech Španělska. Katalánština dnes prakticky nemá monolingvní mluvčí. Je to jazyk plnící řadu funkcí a užívaný v mnoha komunikačních doménách, konsensuálně kodifikovaný, avšak bez potřebné státní podpory. Za Frankovy diktatury byla katalánština potlačována a stala se jazykem téměř výhradně mluveným; dnes je to i jazyk bohaté tištěné produkce, ale stále v něm velká část jeho JS neumí pořádně psát. Úřady valencijské provincie nepovažují katalánštinu na svém území za katalánštinu, nýbrž za „valencijsčinu“. Španělština na území obývaném katalánským JS nejenže zajišťuje spojení se světem, nýbrž slouží i k mezietnické komunikaci. (Neznámé lidi však Katalánci např. na ulici, v dopravních prostředcích, v čekárnách ordinací apod. oslovují katalánsky.) Prosperující katalánské provincie přitahují imigranty jak z ostatních oblastí Španělska, tak z Latinské Ameriky, a jen někteří z nich posílají děti do katalánských škol. Katalánština se strukturně přibližuje španělštině a proniká do ní množství španělských výrazů, zejm. slangismů. Univerzitní vzdělání a věda se pěstují především ve španělštině nebo v angličtině a je možné, že tím vbrzku vznikne tlak i na střední školy, které studenty pro studium na univerzitách připravují. Z titulních pojmů recenzované monografie je tak katalánské JS zaměřeno zatím spíše na přežití než na rozvoj.

O situaci dánského JS pojednává J. N. Jørgensen. Uvádí, že v dánštině došlo k nářeční nivelizaci (ojedinělá vystoupení mluvčích v dialektu jsou v televizi opatřena titulky) a mladí Dánové nerozumějí ani norštině a švédštině. Závaznost normy dánštiny je vysoká a přistěhovalcké etnolekty dánštiny většinová společnost neakceptuje (autorovými slovy: *jazyková tolerance neexistuje*); plnému společenskému uznání se těší jen mluvčí znakového jazyka. Hlavním tématem kapitoly je role angličtiny v dánském JS. Všichni Dánové se učí anglicky, běžná je např. i středoškolská výuka přírodovědných

předmětů v angličtině. Angličtina je prestižní, užívání anglicismů při komunikaci v dánštině je vnímáno jako moderní. Pravopisné zvyklosti angličtiny (např. psaní složených pojmenování) nabourávají dánskou pravopisnou normu navzdory její kodifikaci. Státní úřady a část elitních vrstev společnosti vnímají rostoucí vliv angličtiny na komunikaci dánského JS (zejména v některých odvětvích podnikání, v informační technice, na univerzitách a ve vědě) jako ohrožení; proto byla zavedena politika paralelní dvojjazyčnosti všech úředních dokumentů. J. N. Jørgensen sice píše o ztrátě některých komunikačních domén dánštiny rezervovaně (termín „*domain loss*“ uvádí zásadně v uvozovkách a připisuje jeho užívání puristům), avšak ve skutečnosti, že v Dánsku se spíše vytrácí, než rozvíjí mnohojazyčnost a mnohoúvarovost, a že mladší vrstvy Dánů ovládají pouze uniformní dánštinu a angličtinu, jistě nebezpečí vidí: spocívá podle něj v omezeném poznání vnějšího světa.

Jørgensenovu přístupu je v lecčems protichůdný přístup slovinské sociolingvistky M. Bitencové. Zprvée píše o ztrátě některých domén slovinštiny jako o reálné hrozbě s doložitelnými efekty v korpusu. V oblasti vědy a univerzitního vzdělávání panuje ve Slovinsku rozpor mezi funkčním a symbolickým pohledem na jazyk: na jedné straně se v těchto oblastech zvyšuje podíl komunikace v angličtině, vědcům se publikace v angličtině „počítá“ za dvojnásobek bodů a studenti středních škol začínají pocítovat nutnost naučit se anglicky před vstupem na univerzitu, na druhé straně např. slovinská státní grantová agentura požaduje po každém podpořeném projektu publikaci alespoň jednoho vědeckého a jednoho popularizačního článku ve slovinštině ročně. Druhým tematickým okruhem, na nějž se zaměřuje autorčina pozornost, je situace jazykových menšin, a to jak ve Slovinsku, tak slovinských menšin v okolních zemích; mezigenerační předávání menšinového jazyka se oslabuje v obou případech. Zde narážíme na druhý významný rozdíl v přístupu M. Bitencové a jejího dánského kolegy: zatímco Jørgensen by chtěl umožnit jazykovým menšinám maximalizaci funkcí jejich jazyků, popř. jejich etnolektů dánštiny, Bitencová volá po zlepšování znalosti slovinštiny u sociálně znevýhodněných menšin (např. Romů), které by napomohlo jejich sociálnímu vzestupu. Na rozdíl od dánské situace je ve slovinském prostředí rozvinutá jak nářeční rozrůzněnost, tak mnohojazyčnost. Šedesát procent členů slovinského JS umí anglicky, stejné množství ovládá i srbštinu/chorvatštinu, téměř polovina mluví německy. Jazyková práva uznaných historických menšin (italské, maďarské) jsou zaručena státem, avšak postavení členů JS srbštiny, chorvatštiny, makedonštiny a bosenštiny je v zemi o poznání horší. Mnoho členů příslušných menšin mluví doma slovincky a okolo sta tisíc etnických Neslovinců uvádí slovinštinu jako svůj mateřský jazyk. M. Bitencová ve své kapitole podrobně popisuje *jazykovou infrastrukturu* slovinštiny: kodifikován je pravopis, mluvnice i slovní zásoba (a kodifikovaná kulturní varieta se těší vysoké prestiži), budují se jazykové korpusy, běžné je otiskování jazykových sloupků v novinách a jazykové poradenství v médiích i na internetu; velmi rozšířenou praxi jazykových korektur (korigovány jsou všechny texty určené ke zveřejnění, a to nejen ve vztahu ke kodifikaci, nýbrž i slohově) pokládá autorka za problematickou a volá po její demokratizaci a objektivizaci. Státní jazyková politika Slovinska má puristickou,

ochranářskou povahu; autorka to spojuje s obecným přesvědčením Slovinců, že slovinština je malý jazyk.

V recenzované publikaci je věnována pozornost i češtině; autorem příslušné kapitoly je J. Nekvapil (upravená česká verze vyšla jako Nekvapil, 2010). Po představení užitečných demografických údajů, českému čtenáři známých z publikace J. Nekvapila, M. Slobody a P. Wagnera (2009), si z mnoha možných parametrů české jazykové situace vybírá následující: (1) Vztah češtiny a slovenštiny po rozpadu společného státu. (2) Vztah mezi kulturní varietou a *supralokální* obecnou češtinou. Domnívám se, že naprosté mlčení o územním rozrůznění běžné mluvy v době národního obrození i dnes a o negativních postojích k užívání obecněčeských morfologických prostředků ve veřejné oficiální komunikaci na Moravě a ve Slezsku zkresluje obraz tohoto vztahu v neúnosné míře. (3) Konkurenci češtiny a angličtiny v nadnárodních společnostech, na univerzitách a ve vědě. Na příkladě matematických časopisů autor ukazuje, že tíhnutí vědeckých periodik k angličtině neznamená úpadek odborného vyjadřování v češtině, neboť ta zůstává jazykem výuky i popularizace vědeckých oborů. (4) Ideologii malého národa a nedávnou debatu lingvistů o jazykovém ohrožení. V této souvislosti připomíná neochotu Čechů mluvit česky s cizinci a uvádí, že čeština je vnímána jako cenný národní majetek. (5) Užívání češtiny nerodilými mluvčími v Česku i v zahraničí.

Na stránkách své kapitoly J. Nekvapil opakovaně připomíná (a v závěrečných doporučeních zdůrazňuje), že čeština není jen jazykem etnických Čechů: zmiňuje se o receptivním bilingvistu na Slovensku a o slovenském prostředí jako součásti českého kulturního trhu; zvažuje, zda by zvýšení variability české kulturní variety (pospisování některých obecněčeských tvarů) nezvýšilo dostupnost češtiny pro cizince; a konstatuje nedostatečnou státní podporu propagace a výuky češtiny v zahraničí. Ve všech těchto aspektech se vlastně mívá se zadáním organizátorů projektu, zacíleného na ekologii *jazykových společenství*, neboť v nich jde o užívání češtiny osobami, které členy českého JS nejsou.

F. X. Vila se v závěrečné kapitole vrátil k otázkám položeným v úvodu a pokusil se o zobecnění toho, co bylo popsáno v předchozích kapitolách; pracoval přitom i s údaji o JS nizozemštiny a finštiny, na něž se v závěrečném knižním výstupu projektu nedostalo. Závěry, k nimž dospěl, lze formulovat takto: (1) Středně velké jazyky fungující v socioekonomicky rozvinutém prostředí jsou trvale udržitelné, tlak trhu nenutí jejich JS k jazykovým posunům. (2) Tato trvalá udržitelnost není podmíněna jednojazyčností. (3) Dvojjazyčnost či mnohojazyčnost je dokonce ve středně velkých JS spíš pravidlem než výjimkou. (Autor píše „dnes už“, ale bylo tomu snad v minulosti jinak?) (4) Cizí jazyky se uplatňují především v akademické sféře, ve velkých firmách a v populatuře. (Publikace bohužel opomíjí skutečnost, že právě akademické žánry představují oblast maximální elaborace jazyka, srov. Dovalil, 2012.) (5) Ve všech sledovaných JS roste role angličtiny a zmenšuje se role jiných cizích jazyků. (6) Členové středně velkých JS nemluví svým jazykem k cizincům, hlavně západním. (7) Vzniká otázka, kdo jsou legitimní mluvčí daného jazyka. (Ale není snad výchozí perspektiva recen-

zované monografie jasnou odpovědí na tuto otázku?) (8) (Pro řešitele projektu je následující zjištění největším překvapením:) Středně velká JS potřebují k zajištění trvalé udržitelnosti, neřkuli k rozvoji *příznivě nakloněný stát* a jeho jazykovou politiku. Příznivě nakloněný stát kompenzuje tlaky globalizovaných trhů, upevňuje soudržnost JS uvnitř svých hranic a je základním faktorem úplnosti funkčního spektra toho kterého národního jazyka.

Pro českého čtenáře je recenzovaná publikace cenná tím, že českou jazykovou situaci klade do kontextu jiných srovnatelných jazyků a jazykových společenství. Přístup založený na tom, že předmětem výzkumu je *jazykové společenství*, a nikoli stát, se ukázal jako nosný, ač ho ne všichni zúčastnění autoři byli s to dodržet. Domnívám se však, že užší metodické i strukturní propojení jednotlivých kapitol by přínos publikace ještě zvýšilo. Bylo by lze uvažovat např. o tabulce, která by pro každé ze sledovaných JS uváděla stejné parametry: inspirace pro to, co vše lze při popisu jazykové situace a jazykového prostředí sledovat, se v knize samé najde dostatek. Vedle „povinných“ parametrů, jakými jsou např. demografická situace, postoje členů JS k jazyku/jazykům, stupeň mezigeneračního předávání jazyků nebo fakta o výuce jazyků ve školách všech stupňů, jmenujme namátkou několik faktorů, jichž si v knize všímají bohužel jen některé kapitoly: jde např. o zastoupení a funkce jednotlivých jazyků v jazykové krajině, o podíl dabingu a titulkování anglofonních a jiných cizojazyčných filmů a televizních pořadů, o podíl domácího jazyka a angličtiny v operačních systémech počítačů a uživatelských rozhraních, o rozsah a kritéria korekturní praxe, o míru nářeční rozrůzněnosti a o funkce nářečí, o míru (a formy projevu) zájmu veřejnosti o otázky jazyka, o míru závaznosti kodifikované jazykové normy, o přízeň většinového JS projevovanou jednotlivým jazykovým menšinám atd. atd. Obraz, který by publikace v takovém případě podávala o stavu středně velkých jazykových společenství, by byl ještě mnohem plastičtější a závěry vzešlé z jejich srovnání průkaznější.

LITERATURA

- DOVALIL, V. (2012): Nad Dolníkovou Teorií spisovného jazyka o konceptuálních a metodologických problémech ve výzkumu jazykových norem a spisovné variety. *Slovo a slovesnost*, 73, s. 135–146.
- HAUGEN, E. (1972): *The Ecology of Language*. Stanford: Stanford University Press.
- NEKVAPIL, J. (2010): Hlavní výzvy pro češtinu jako středně velký jazyk na začátku 21. století. In: M. Hrdlička (ed.), *Přednášky z 53. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, s. 19–36.
- NEKVAPIL, J. – SLOBODA, M. – WAGNER, P. (2009): *Mnohojazyčnost v České republice: Základní informace / Multilingualism in the Czech Republic: Basic Information*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- PENNYCOOK, A. (2004): Language policy and the ecological turn. *Language Policy*, 3, s. 213–239.

Robert Adam

Ústav českého jazyka a teorie komunikace FF UK
nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
<Robert.Adam@ff.cuni.cz>